

HARBIY SIYOSIY MATNDAGI EVFEMIZMLARNING XUSUSIYATLARI

Begmatova Dilorom A'zamxon qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti

Annotatsiya: *Bugungi globallashtgan jamiyatda barcha sohalarda, xususan, harbiy sohalarda ham evfemizmlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Zero, bu davlatlar o'rtasida do'stlik aloqalarini saqlash, o'zaro tinchlik va ishonchni o'rnatish, shuningdek, muloqot vaqtida kelib chiqishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada harbiy-siyosiy matnlardagi evfemizmlarning xususiyatlari yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *siyosiy evfemizmlar, harbiy-siyosiy evfemizmlar, pragmatik xususiyat, manipulyatsiya.*

Evfemizm nafosat, odob-axloq va xushmuomalalikni saqlash uchun zarur bo'lgan alohida narsa va hodisalarning salbiy mohiyatini yumshatish va pardalash istagi kabi bir qancha pragmatik sabablarga ko'ra evfemik vazifada qo'llaniladi.

Evfemizmlarni o'rganishga pragmatik yondashuv qadimgi yunon va rim madaniyatlarida nutqni adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda to'g'ri qo'llash bilan bog'liq tilshunoslikdagi muvaffaqiyatli muloqot nazariyalari bilan mos keladi. Yu.V. Rojdestvenskiy ta'kidlaydiki, qadimgi yunon ritorikasida "ikki turdagi nutq o'rtasida axloqiy asosda qarama-qarshilik paydo bo'lgan: a) oratorika (Gorgias bo'yicha), ya'ni amaliy axloq va b) dialektika (Aflotun bo'yicha), ya'ni ma'naviy axloq nuqtai nazaridan nutqning barcha turlari umumiy manfaat va shaxsiy manfaat uchun xizmat qiluvchi kabi turlarga bo'lingan"³.

G.P. Grays "Mantiq va nutqiy aloqa" maqolasida ma'lum qoidalarga rioya qilishdan iborat bo'lgan kooperativ tamoyilini (Cooperative principle) ko'rib chiqadi⁴. Denotatning asl mohiyatini yashirish maqsadida evfemistik nomning ataylab mavhumlashtirilishi G.P. Graysning kooperativ tamoyilidan kelib chiqadigan ikkita pragmatik qoida: sifat (haqiqat) va ifoda ravshanligi qoidalarining buzilishiga olib keladi. Aslida Grays qoidasiga ko'ra bayonot qasddan yolg'on, noaniq va tushunarsiz bo'lmasligi kerak⁵. Siyosatchilar evfemizmlardan foydalanib, ko'pincha Graysning "bayonot haqiqati" haqidagi postulatini buzadilar. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, evfemizatsiya nutq talablarining kommunikativ jihatdan asosli buzilishini anglatadi. Graysning ba'zi postulatlariga rioya qilinmasa ham, uning global kooperativlik tamoyiliga rioya qilinadi. Evfemizatsiya paytida yuzaga keladigan semantik noaniqlik qasddan qilinganligini va yakuniy kommunikativ maqsadga – suhbatdosh uchun yoqimsiz bo'lgan qo'pol va yoqimsiz bayonotning bevosita ma'nosini yumshatishga xizmat qilishini ta'kidlash joizdir⁶.

N.D. Arutyunovanning fikricha, pardali murojaat mexanizmi butunlay pragmatikaga tegishli. Uning harakati til qoidalarining o'zi bilan emas, balki qabul qilingan suhbat normalari va

³ Рождественский Ю.В. Теория риторики. – М.: Добросвет, 2004. – С. 23.

⁴ Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Вып. 16. – М., 1985. – С. 220.

⁵ Тишина Н. В. Национально-культурные особенности эвфемии в современном английском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук. – М., 2006. – С 63.

⁶ Обвинцева О.В. Эвфемизм в политической коммуникации: Дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2003. – С. 17.

nutqning murakkabligini bilish bilan belgilanadi⁷.

Pragmatika nuqtai nazaridan evfemizm ijtimoiy-psixologik hodisalar sirasiga kiradi. Uning ishlatilishi soʻzlovchining ongli yoki ongsiz himoya reaksiyasi boʻlishi mumkin. Koʻrinadiki, soʻzlovchining murojaati nutq muallifining konteksti va maqsadi bilan belgilanadi. Boshqa tomondan, nutq repertuarida belgini tanlash nafaqat maʼruzachining ifodalar, milliy-madaniy ramzlar va stereotiplar, shuningdek, ijobiy yoki salbiy hissiy reaksiyalarni keltirib chiqaradigan gʻoyalar bilan ishlash qobiliyati, soʻzlardan foydalanishning majoziy-assotsiativ odati bilan tavsiflanadigan pragmatik kompetensiyani amalga oshirishdir.

Siyosiy tilda evfemizmlardan foydalanish, muloqotning boshqa sohalariga qaraganda koʻproq qoʻllaniladi. Shuning uchun ham zamonaviy siyosiy tilda amal qiluvchi evfemizmlarning pragmatik mohiyatini tavsiflashda evfemizmni qoʻllash shartlarini, xususan, siyosiy vaziyatda va nutqda evfemizmni qoʻllagan muallif motivlarini hisobga olish zarur. V.I. Zabolotkina yozganidek, “evfemizm bir qator pragmatik sabablarga koʻra paydo boʻladi (odoblilik, noziklik, ehtiyotkorlik, shuningdek, hodisalarining salbiy mohiyatini yashirish istagi)”⁸. Harbiy-siyosiy nutqda evfemizatsiya tendensiyasi asosiy farqlovchi xususiyatlardan biri boʻlib, mazkur nutqning semantik noaniqligi bilan izohlanadi. I.E. Sheygal zamonaviy siyosiy diskursning semiotik maydonini tahlil qilib, siyosat tilidagi maʼno noaniqligi bir qator semantik va pragmatik omillarga bogʻliqligini qayd etadi.⁹

E.I. Sheygal siyosiy tilda semantik noaniqlikning pragmatik omillari haqida gapirar ekan, siyosatchilarni belgilarning kontseptual mazmuni noaniqligini saqlab qolishga intilishga majbur qiladigan sabablarni koʻrib chiqadi.

Birinchi sabab, siyosat tilining taʼsir etuvchi funksiyasining yetakchi roli. Semantik noaniqlik, shuningdek, manipulyatsiyaning eng muhim vositasi boʻlib xizmat qiladi va noxush faktlarni va ochiqlash zarur boʻlmagan maʼlumotlarni yashirish strategiyasi, mistifikatsiya strategiyasi, haqiqatni yashirish va anonimlik strategiyasi, shaxsiyatsizlashtirish strategiyasi, masʼuliyatni olib tashlash usuli sanaladi.¹⁰ Shuni ham taʼkidlash kerakki, harbiy-siyosiy voqealarni tasvirlashda foydalaniladigan til siyosiy voqealarning tili bilan bir xil emas. Siyosat haqidagi til – bu maʼruzachining voqelik haqidagi gʻoyalariga qarash, tinglovchilarning bir xil tilni talqin qilishlari esa ular uchun butunlay boshqacha haqiqat boʻlishi mumkin boʻlgan qarashdir¹¹. Harbiy-siyosiy til semantik noaniqligining yana bir pragmatik omili, bu – obroʻni saqlab qolish istagi. Siyosatchilar dushmanga oʻz kuchsizligidan nutqda yoʻl qoʻyilgan har qanday xatodan foydalanish imkoniyatini bermaslik uchun har doim ogoh boʻlishlari kerak. Muloqotda nizolarning oldini olish zarurati siyosatchilarni tilning semantik noaniqligini olib tashlashga emas, balki saqlab qolishga intilishga majbur qiladigan sabab sifatida ham tan olinadi. Bu holda semantik noaniqlik kommunikativ qiyinchiliklarni bartaraf etish vositasi sifatida koʻrib chiqilishi mumkin, bu maʼruzachiga noqulay holatlardan qochishga, bahsli masalalarni muhokama qilishda ishonchli, neytral pozitsiyani egallashga imkon beradi va shu bilan

⁷ Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – С. 15.

⁸ Заболоткина В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 90.

⁹ Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2004. – С. 216.

¹⁰ Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2004. – С. 218.

¹¹ Вольфсон И.В. Язык политики. Политика языка. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2003. – С. 72.

kommunikativlar o'rtasidagi ziddiyatlarni yumshatishga yordam beradi¹².

Ma'lumki, siyosatda o'ylamay aytilgan yoki noto'g'ri talqin qilingan bitta so'z ham jiddiy mojaroga olib kelishi mumkin. Sanab o'tilgan omillar qatoriga yana bir narsani kiritish kerak, ya'ni o'z harakatlari ustidan nazoratdan qochish istagi¹³. G.A. Klyucharev ta'kidlaganidek, noaniq tushunchalardan foydalanish tajribali siyosatchilar uchun samarali usuldir, chunki tushunchalarning kontekstli noaniqligi bilan, zimmasiga olingan majburiyatlarning bajarilishi ustidan keyingi nazoratni samarali amalga oshirishda qiyinchiliklar paydo bo'ladi¹⁴. Siyosiy tilning semantik noaniqligi fideizm (harbiy-siyosiy nutqning mantiqsizligining namoyon bo'lishi sifatida e'tiqod momentining ahamiyati) va fantomizm kabi xususiyatlar bilan bog'liq.

E.I. Sheygal sanab o'tilgan kategoriyalar orasidagi bog'lanishni quyidagicha shakllantirgan: aks ettirish aspektida xayoliy denotatsiya noaniq belgi hosil qiladi, havola va talqin aspektida esa belgiga fideistik munosabat uni konkretlashtirishga imkon beradi. Bundan tashqari, noaniqlik ezoterizmning o'ziga xos ko'rinishi (yashirin nutq) sifatida harakat qilishini ta'kidlash kerak. Siyosatchilar savolga to'g'ridan-to'g'ri javob berishdan qochishni biladilar, ular ko'p gapirishni biladilar, lekin sukut saqlaydilar. Harbiy-siyosiy tilda yashirin nutqning o'ziga xosligi muloqotning o'ziga xos xususiyatidadir. Boshqacha qilib aytganda, ezoterizm harbiy-siyosiy nutqning semantik emas, balki pragmatik xarakteristikasi bo'lib, uning evfemizatsiya, ishora kabi strategiyalardan foydalanishini belgilaydi¹⁵. Shunday qilib, harbiy-siyosiy evfemizmlarning pragmatik mohiyati shundan iboratki, zamonaviy harbiy-siyosiy nutqda evfemistik nomlarni o'zgartirishlar ma'ruzachi manfaatlarini amalga oshiruvchilardan biri bo'lib xizmat qiladi, chunki ular "chiroysiz", odobsiz, sirni yashirishga yordam beradi. tilning sehrli funksiyasini namoyon qilish qobiliyatiga ega va muayyan hodisalar va umuman voqelikning tuzilishi haqida murojaat qiluvchining g'oyalari to'plamini o'zgartirish uchun jamoat ongini manipulyatsiya qilishning eng kuchli vositalaridan biridir. Siyosiy evfemizmlarni qo'llash tendensiyasi ularning haqiqatni yashirishi va odamlarning tasavvurini tinchlantirishi bilan bog'liq.

L. Ratsiburskayaning fikricha, tilni manipulyatsiya qilish nutq ta'sirining bir turi bo'lib, uning maqsadi psixolingvistik mexanizmlar yordamida qabul qiluvchining ruhiyatiga yot qadriyatlar, istaklar va maqsadlarni so'zsiz kiritishdan iborat bo'lib, adresatning nutqni tanqidiy idrok etishiga olib keladi¹⁶.

S. Kara-Murza manipulyatsiyaning uchta asosiy belgisini belgilaydi:

1. Manipulyatsiya – ruhiy, psixologik ta'sirning bir turi. Manipulyator harakatlarining maqsadi – bu ruh, inson shaxsiyatining aqliy tuzilmalari.

2. Manipulyatsiya – yashirin ta'sir, uning faktini manipulyatsiya obyekti sezmasligi kerak.

3. Manipulyatsiya – bu kuchli mahorat va bilim talab qiladigan ta'sir¹⁷.

Evfemizmlarning manipulyatsiya qilish qobiliyati bir necha omillar bilan belgilanadi:

¹² Hamilton, M. A., Mineo, P. J. A Framework for Understanding Equivocation // Journal of Language and Social Psychology. – 1998. – N 1. – P. 25.

¹³ Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2004. – С. 250.

¹⁴ Ключарев, Г.А. Языковая реальность и политический имидж // Обновление России: трудный поиск решений. – М., 1995. – вып. 3. – С. 214.

¹⁵ Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2004. – С. 290.

¹⁶ Рацибурская Л.В. Петрова Н.Е. Язык современных СМИ. Средства речевой агрессии. – М.: Флинта, Наука, 2011. – С. 82.

¹⁷ Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2009. – С. 435.

1) evfemizmlar hodisaning asl mohiyatini betaraf konnotatsiya yaratish orqali kamuflyaj qiladi;

2) qabul qiluvchi odatda evfemizmni kontekstdan ajratib olishga va uni tushunishga vaqt topa olmaydi, chunki zamonaviy jamiyatdagi ma'lumotlarning ko'pligi materialni baholashni qiyinlashtiradi;

3) evfemizm hodisasi bilan kam odam tanish, shuning uchun ko'pchilik manipulyativ ta'sir qanday amalga oshirilishini tushunmaydi¹⁸.

Ommaviy axborot vositalarida evfemizmlar qabul qiluvchining ongiga ta'sir qilishning ko'p qirrali imkoniyatlari tufayli eng katta manipulyatsiya ta'siriga ega. Odamlarga eng kuchli ta'sir siyosiy evfemizmlar orqali amalga oshiriladi, ularning obyekt ommaviy auditoriyadir. Bunday evfemizmlar ommaviy axborot vositalarida juda keng tarqalgan, chunki ular ma'lum bir vaziyatda kommunikator uchun nomaqbul bo'lgan so'z va iboralarni almashtiradi, salbiy reaksiyaga sabab bo'lishi mumkin bo'lgan muloqotda nizolarning oldini olishga yordam beradi va haqiqatning noxush hodisalarini yashiradi.

Omma ongini manipulyatsiya qilish, xatti-harakatlarni nazorat qilish uchun sharoit yaratish orqali ko'p sonli odamlarni boshqarish usullaridan biridir. Ushbu ta'sir yashirin tarzda amalga oshiriladi va manipulyatsiya obyektini tanlash erkinligidan mahrum qilish va fuqarolarning irodasini bostirishga qaratilgan. Ommaviy ongni manipulyatsiya qilish axborot urushining asosiy elementidir.

Ommaviy axborot vositalari auditoriyasiga ta'sir qilishning quyidagi usullari ma'lum:

1) xiralashish

(ma'lumotni dozalash, buzish yoki yashirish orqali qabul qiluvchini chalg'itish);

2) taklif

(insonning ongiga ta'sir qilish, bunda insonning e'tiqod va munosabatlarni tanqidiy idrok etishi sodir bo'ladi);

3) yashirin majburlash

(turli xil manipulyatsiya nayranglari (og'zaki noaniqliklar, noto'g'ri analogiyalar, tematik kalitlar) yordamida og'zaki va protsessual darajada niqoblangan majburlash);

4) "fikr yetakchilari"dan foydalanish

(ma'lumotlar aholining ma'lum bir toifasi uchun obro'li bo'lgan shaxslarning fikrlariga asoslanadi);

5) "axborot hujumi"

(qabul qiluvchi haqiqat yo'qolgan keraksiz ma'lumotlar to'plami bilan bombardimon qilinadi);

6) haqiqat yarmi

(ishonchli ma'lumotlarning faqat bir qismi ommaga taqdim etiladi, qolgan qismi esa manipulyatorlar tomonidan g'iloflanadi)¹⁹.

Shunday qilib, harbiy-siyosiy evfemizmlar ommaviy ongni boshqarishning kuchli vositasi

¹⁸ Баскова Ю.С. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ: на материале русского и английского языков: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – С. 15.

¹⁹Зелинский С.А. Манипуляции сознанием [Электронный ресурс] // <http://psyfactor.org/lib/zln8.htm>. – 2003.– № 2. – С. 56; Меликян В.Ю. "Православие или смерть!": речевая агрессия как способ решения задач духовного просвещения общества // Мат-лы Международной научно-практической конференции "Язык и право: актуальные проблемы взаимодействия". Ростов н/Д: Дониздат, 2013. – № 3. – С. 131.

bo'lib, dariy ommaviy axborot vositalari tilida keng qo'llaniladi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, manipulyatsiyaning asosiy usuli taklifdir. Taklif ommaviy axborot vositalari matnlarida kuchli ta'sir qilish vositasi bo'lib, u adresatga ma'lum munosabat va maqsadlarni singdirish zarur bo'lgan hollarda qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Hamilton, M. A., Mineo, P. J. A Framework for Understanding Equivocation // Journal of Language and Social Psychology. – 1998. – N 1. – P. 3-35.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Баскова Ю.С. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ: на материале русского и английского языков: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – 23 с.
4. Вольфсон И.В. Язык политики. Политика языка. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2003. – 125 с.
5. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Вып. 16. – М., 1985. – С. 217-237.
6. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 126 с.
7. Зелинский С.А. Манипуляции сознанием [Электронный ресурс] // <http://psyfactor.org/lib/zln8.htm>. – 2003.– № 2. – С. 75-87.
8. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2009. – 864 с.
9. Ключарев, Г.А. Языковая реальность и политический имидж // Обновление России: трудный поиск решений. – М., 1995. – вып. 3. – С. 211-216.
10. Обвинцева О.В. Эвфемизм в политической коммуникации: Дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2003. – 192 с.
11. Рацибурская Л.В. Петрова Н.Е. Язык современных СМИ. Средства речевой агрессии. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 150 с.
12. Рождественский Ю.В. Теория риторики. – М.: Добросвет, 2004. – 600 с.
13. Тишина Н. В. Национально-культурные особенности эвфемии в современном английском и русском языках: дис. ... канд. филол. наук. – М., 2006. – 286 с.
14. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2004. – 326 с.